

ВІДГУК

офіційного опонента на монографію

Довгань Наталії Олександрівни

«Психологія соціокультурної взаємодії поколінь»,

**подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної
роботи**

У ХХ столітті дослідження закономірностей розвитку поколінь і суспільства поступово виокремлювали основні групи питань культурної тимчасовості, взаємовпливів акторів, конструювання історичного простору. Зауважимо, що взаємодія між великими групами, порівняно рідко у вітчизняній соціальній психології стає предметом наукового аналізу. В сучасних поколінних дослідженнях розглядалися не тільки соціально-психологічні аспекти формотворення поколінь, а й соціокультурні особливості конструювання покоління. Але на заваді використання поняття покоління у якості точного соціального інструменту стали проблема визначення феномену, розробки концептуальної системи, встановлення чітких парадигмальних і методологічних координат, які б забезпечили пізнання соціальною психологією покоління як самостійного суб'єкта. Водночас, проблема вивчення поколінь, що зумовлюється віковими, психологічними, соціальними, історичними і культурними детермінантами, вимагає розробки теорії, яка пояснює конструювання історичних сценаріїв суспільних змін, що й визначає безперечну актуальність дослідження Н. О. Довгань.

Монографію Н. О. Довгань характеризує логічне представлення матеріалів на всіх етапах роботи від обґрунтування актуальності дослідження до побудови теорії соціокультурної взаємодії поколінь на основі інтегрованих емпіричних даних.

Аналіз змісту монографії свідчить, що авторка чітко та науково коректно визначила мету, об'єкт, предмет і завдання дослідження,

побудувала і реалізувала логічний алгоритм свого наукового пошуку. Авторка розробила соціально-психологічну концепцію поколінь, конкретизувала психологічні закономірності їх соціокультурної взаємодії.

Наукова новизна представленої роботи полягає передусім в запропонованій інтерпретації покоління як мережі когорт людей, що мають єдиний соціокультурний досвід, об'єднуються роками народження й історичним контекстом становлення, а також дотримуються соціокультурного стилю, конгруентного історичному періоду. Цінним, на наш погляд, вбачається представлена конкретизація критеріїв соціокультурної диференціації поколінь та соціально-дієвого терміну суспільного впливу. Цілком новим для соціальної психології є запропонований Н. О. Довгань інтергенеративний підхід, який організує пізнання покоління за рахунок дуальних процесів, що опосередковують взаємодії акторів – поколінних текстів і соціокультурних контекстів. На увагу заслуговує розроблена структура соціально-психологічного простору покоління, у якому формується поколінна єдність, і опис підпросторів співіснування поколінь (смилових одиниць, поколінних експектацій, зв'язків і капіталів-ресурсів, культурної пам'яті).

На основі проведеного аналізу отриманих емпіричних даних здобувачка дійшла висновку, що соціокультурний стиль покоління може вважатися формою життєдіяльності, яка вибудовується на смислових конструктах (продуктах поколінного досвіду) і розгортається у фігуративних взаємодіях із сучасниками, при цьому взаємодія соціокультурних стилів поколінь має хвилеподібний характер, а в глобально-суспільному ракурсі є перетином хвиль соціокультурних стилів поколінь, які виникають у процесі розгортання поколінних текстів. Серед іншого наголошується, що коливання стилів акторів представляються кумулятивними хвилями соціокультурних стилів, які поступово охоплюють все суспільство.

Перший розділ монографії присвячено аналізу теоретико-методологічних передумов наукового пізнання феномена покоління з

позиції представників позитивістсько-натуралістичного, романтично-гуманітарного, культурно-історичного, структурно-функціонального наукових підходів. Авторкою вивчаються маркери структурування феномену покоління протягом XVI-XXI століть; конкретизуються уявлення про первинність або вторинність взаємовпливів соціально-історичних показників і поколінь. Виокремлюються сильні й слабкі сторони наукових позицій, особливостей бачення покоління феномену, які ставали причиною варіативності систем пізнання. Н. О. Довгань аналізує два теоретичні напрями вивчення поколінь як самостійного соціально-психологічного феномену, що сконцентрувалися навколо *гіпотез* «швидкості пульсу» (де покоління розглядається як результат історії) та «відбитку» (за якою історія формується діями поколінь).

Проведений теоретичний аналіз дав змогу сформулювати методологічні основи інтерпретації покоління як психологічної єдності у *другому розділі* роботи. Розроблена соціально-психологічна концепція поколінь спрямовувалася на розкриття питань психологічних закономірностей соціокультурних змін, можливостей форм розвитку суспільства загалом і окремих його підсистем, багатовимірних процесів взаємодії поколінь, пошуку засобів ідентифікації типів поколінних культур.

Для розкриття особливостей вибудовування акторами соціокультурного стилю й означення категорій, які дають можливість висвітлити відповідність форм життєдіяльності поколінь контекстуальним вимогам часу, здобувачкою розроблено модель поколінної єдності – сукупності народжених у єдиному історичному контексті людей, об'єднаних публічними, соціально-психологічними, ментальними параметрами життя. На основі сконструйованої структури соціально-психологічного простору у роботі виділено такі аспекти вивчення соціокультурної взаємодії поколінь: *інституційний*, в якому висвітлюються особливості соціокультурного становлення поколінь; *позиційний*, що стосується актуальних положень і позиціонування поколінь у взаємодіях; *культурний*, в котрому вивчаються

традиційні й конгруентні історичному контексту форми культурного життя покоління. Для виокремлення закономірностей узгодженості між текстом поколінь, соціокультурним контекстом реальності і результатами поколінних взаємодій дослідниця обрала такі основні категорії аналізу соціальної діяльності поколінь та контекстуальних вимог часу, як «текст» і «контекст».

У *третьому розділі* монографії обґрунтовуються методологічні особливості реалізації емпіричного дослідження, його етапи та процедури, а також висвітлюються процедури контролю загроз валідностей. Заслужують на увагу запропоновані процедури дослідження, що забезпечують в дослідженні інституційного аспекту висвітлення узагальнених аспектів особистостей, що об'єднуються у мережу покоління, їх соціальну організацію поведінки в неформалізованих проявах життєвої активності; а також процедури пошуку закономірностей соціокультурної взаємодії поколінь, в яких увагу було сфокусовано на аналізі динамічних полів співіснування акторів: смислових одиниць, поколінних експектацій, капіталів / ресурсів, сильних і слабких зв'язків, культурної і культурно-історичної пам'яті.

Особливо цінним у межах цього розділу є наданий опис вимог соціального конструктивізму до вивчення соціокультурної взаємодії поколінь. Так, авторкою надається обґрунтування обраної системи забезпечення валідностей відповідно до п'ятивимірної моделі Дж. А. Максвелла (описової, інтерпретативної, теоретичної, узагальнення та оцінювання) і використання для підвищення надійності вимірювань комплексу дослідницьких процедур, серед яких: 1) аналіз контексту й означення сфер, які змінюють уявлення про реальність; 2) трактування текстів респондентів відповідно до соціокультурного історичного ареалу; 3) виокремлення актуальних поколінних особливостей завдяки аналізу мішаними методами; 4) тріангуляція (даних, методів, висновків) при інтерпретації матеріалу.

Авторка детально описує добір методів та методик, формування вибірових сукупностей (емпіричної, теоретичної, цільової, тематичної), із

урахуванням особливостей діагностичної програми; обґрунтовує інструментарій, що обирається за мішаною стратегією.

У *четвертому розділі*, описано емпіричну верифікацію основних положень і припущень соціально-психологічної концепції поколінь. Для усунення суперечливих пояснень та виокремлення стабільних повторюваних елементів соціокультурної реальності здійснювалася триангуляція даних. Так, за результатами анкетування, напівструктурованого інтерв'ю, контент-аналізу у дослідженні артикулювалися особливості соціально-психологічних відмінностей і позиціонування поколінних акторів у взаємодіях. Були описані особливості поколінного становлення, суспільного становища й позиціонування у взаємодіях у попередньо виокремлених когортних групах: 16-25 років, 26-34 років, 35-47 років, 48-55 років, 56-70 років; конкретизовані відповідно до критеріїв диференціації поколінь комплексні характеристики, що стосуються габітусу і соціальних позицій.

За допомогою процедури конструювання матриць (за методом М. Б. Майлса і А. М. Хубермана) вивчалися тексти поколінної єдності і виокремлювалися соціокультурні домінанти, що опосередковують взаємодію. Проведена реконструкція текстів поколінної єдності, опосередкованих контекстом становлення, дозволила дисертантці довести їх впливовість на перебіг взаємодій. Цікаво, що когорти 25-34 та 35-47 років, а також 48-55 та 56-70 років продемонстрували наявність тотожних патернів впливових змінних перебігу соціокультурної взаємодії поколінь. Це дало можливість об'єднати когорти з 25 до 47 років у покоління Зрілих та когорти з 48 і старше у покоління Поважних.

Метод обґрунтованої теорії (версія К. Чармаз) використовувався Н. О. Довгань для визначення впливів соціокультурного контексту на формування поколінних текстів. У результаті проведеної роботи виокремлені паралелі осьових соціальних (соціокультурного контексту) і соціально-психологічних (поколінного тексту) процесів дали можливість стверджувати, що текст / контекстуальне позиціонування поколінь у соціумі зумовлюється

змінами соціокультурних стилів, які вибудовуються, функціонують і зникають з втратою акторами соціальних позицій. Авторкою стверджується, що актори на різних етапах історії поступово входять у соціальні процеси глобального рівня, але саме на локальному поколінному рівні вибудовують поколінну відповідь – соціально-психологічний процес формування автентичного тексту, який і використовують у соціокультурній взаємодії.

Для виокремлення особливостей конструювання поколіннями текстів, конгруентних соціокультурним контекстам, у роботі використовувався дискурс-аналіз. За описаною процедурою реалізації методу здобувачка обґрунтувала регламентацію культурної сфери поколінного простору дієвим соціокультурним стилем, що є історичним продуктом і системою соціальних змін. У роботі наголошується, що соціокультурний стиль є похідною контекстуальної дії універсальних соціально-психологічних доміант соціокультурної взаємодії поколінь (територіальних і часових меж історичного етапу, в якому відбувається взаємодія, засобів утворення зв'язків, за допомогою яких стає можливою взаємодія, культурних параметрів ідентифікації акторів взаємодії).

П'ятий розділ монографії присвячено конструюванню теорії на основі інтегрованих емпіричних матеріалів. Авторкою презентовано матрицю методичної тріангуляції, утворену перебігом процедури послідовних дій, що дає змогу реалізувати комплексне бачення предмету дослідження. Описано вирішення завдань роботи: розглядаються зміст і структура основних процесів соціокультурної взаємодії поколінь; моделюються шляхи розгортання міжпоколінної взаємодії та формулюються закономірності перебігу, які пояснюють історичні сценарії суспільних змін. Представлені висновки відображають здобутки наукової роботи і розкривають сутність поставлених завдань.

Практична цінність роботи визначається запропонованою інтерпретацією процесу символічного конструювання соціокультурної реальності, яке, на думку авторки, реалізується взаємовпливами

соціокультурних стилів акторів, а, в свою чергу, взаємодія соціокультурних стилів виявляється процесом, що має хвилеподібний характер. Основою утворення кумулятивних хвиль соціокультурних змін пропонується вважати нашарування текстів сучасників, а соціокультурні зміни у глобально-суспільному ракурсі розглядати як кумулятивні хвилі соціокультурних стилів, утворені поколіннями. Дисертанткою обґрунтовується ідея, що соціокультурні ефекти, спричинені розгортанням кумулятивної хвилі, актуалізуються (не)конгруентністю поколінних текстів соціокультурним контекстам конкретних поколінь, і відображаються у суспільних змінах та оформленні нового соціокультурного стилю. Важливою здається думка, що не зупинені на початкових фазах кумулятивні хвилі сприяють суспільним змінам (еволюційного чи революційного типу) шляхом балансування соціокультурних стилів акторів.

Методологічне і теоретичне обґрунтування представлених у роботі концепції і теорії, використання комплексного рішення у формуванні емпіричного дослідження забезпечили надійність і вірогідність сформульованих закономірностей перебігу соціокультурної взаємодії поколінь та сценаріїв розгортання суспільних змін відповідно до конгруентності/неконгруентності поколінних текстів соціокультурним контекстам.

Основний зміст та результати дисертаційної роботи відображено у 44 публікаціях, серед яких 2 розділи у колективних монографіях, 11 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України, 11 статей у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, 3 статті у Міжнародних наукових виданнях та 17 публікацій в інших наукових виданнях.

За загальної позитивної оцінки монографії Н. О. Довгань, слід висловити деякі зауваження і побажання:

1. Характеризуючи особливості соціокультурної взаємодії поколінь дисертантка використовує поняття «конгруентності», «тексту», «контексту»

які, на наш погляд, потребують додаткового пояснення у межах запропонованого інтергенеративного підходу.

2. У третьому розділі авторка зазначає, що верифікація основних положень і припущень соціально-психологічної концепції соціокультурної взаємодії поколінь здійснювалася за допомогою мішаних методів дослідження. Але, на нашу думку, варто було б більш ретельно обґрунтувати вибір діагностичного інструментарію – чому саме використання якісних методів аналізу даних є доцільним?

3. Зважаючи на глобальність наукової задачі, поставленої авторкою, викликає питання чи достатньою є вибірка у 97 осіб, щоб будувати цілісну теоретичну концепцію. Особливо зважаючи на те, що мова йде про п'ять вікових когорт (при чому в роботі залишаються невисвітленими результати кластерного аналізу: скільки саме осіб виявилось в кожній когорті). Гендерний дисбаланс (86,3% жінок) міг спровокувати акцент жіночого соціокультурного контексту, адже відомо, що незважаючи на суттєві зміни патріархатна культура може зумовлювати особливості міжпоколінної взаємодії, особливо в питанні трансляції соціального досвіду. Зважаючи на складність застосованої методології, доцільним, на нашу думку, було б перевірити відтворюваність запропонованої моделі на додатковій збалансованій вибірці. Особливо це було б актуальним для розуміння ситуативних і глобальних чинників міжпоколінної взаємодії в умовах утрудненої комунікації (під час ковід-епідемії).

4. На жаль, досить цікаві емпіричні результати надзвичайно обмежено представлені в авторефераті. В останньому зроблено акцент на відображенні методологічної основи дослідження та теоретичних узагальнень. Розуміючи обмежені можливості висвітлення отриманих результатів наукового пошуку в авторефераті, на нашу думку, останній би виграв у випадку більшої уваги авторки до конкретних емпіричних даних.

Указане не знижує загальної позитивної оцінки дисертації, наведені вище зауваження мають швидше рекомендаційний характер. Дисертантка

отримала досить вагомі дані, наукова новизна яких беззаперечна. У практичній площині викладена в монографії концепція соціокультурної взаємодії поколінь може бути застосована в різних галузях психологічної теорії і практики при вирішенні питань пов'язаних із проблематикою соціокультурних міжпоколінних взаємодій.

Враховуючи все вищевказане, вважаємо, що монографія «Психологія соціокультурної взаємодії поколінь» є оригінальним, самостійним, цілісним і завершеним дослідженням, яке сприятиме розв'язанню актуальної проблеми сучасної соціальної психології. Авторка наукової роботи Н. О. Довгань заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент,
докторка психологічних наук, доцентка,
професорка кафедри психології
Чернігівської Академії
Державної пенітенціарної служби

Т. В. Данильченко